

מבוא לספר שמות ושמות פרק א'

הפתיחה הבלתי פותחת

שלוש פתיחות התמזגו בפתיחה של ספר שמות - פרשה חדשה, פרק חדש וגם ספר חדש. אולם למרות ההתחלה המשולשת הזו נפתח הספר (הפרשה והפרק) בו"ו החיבור, כאילו לא פתיחה יש כאן אלא המשך לדברים קודמים: **וַיֹּאמֶר** שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם.

את מה ממשיך ספר שמות? למעשה יש בשמות א' 1 - 7 חזרה וסיכום של בראשית מ"ו 8 - 27 ונ' 26. פסוקים אלה מציינים את ירידת יעקב ובניו למצרים, ואת מות יוסף.

מה בכלל עושים בני יעקב במצרים? תשובה במישור האלוהי

למה בעצם בני ישראל ירדו למצרים?

הפעם הראשונה בה נאמר כי צאצאי אברהם יהיו במצרים (אף כי לא ננקב במפורש בשמה של הארץ) היא בברית בין הבתרים בבראשית ט"ו 13:

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעַנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: (יד) וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכָּשׁ גָּדוֹל

מדוע יש להמתין תקופה ארוכה כל כך עד שיוכלו צאצאי אברהם לרשת את הארץ המובטחת לו ולזרעו? גם על כך עונה אלוהים באותו מעמד רב הרושם -

וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא שָׁלֵם עוֹן הָאֱמֹרִי עַד הֵנָּה: (פס' 16).

מכאן, שעל בני אברהם להמתין עד שיחטאו יושבי ארץ כנען ומכסת חטאיהם תספיק להענשתם בלקיחת הארץ מהם.

אבל למה שיעבוד? למה וַעֲבָדוּם וְעַנּוּ אֹתָם? מדוע לא יוכלו להמתין בארץ כנען ובתנאים נוחים?

מסתבר שהמתנה בארץ כנען בתנאים נוחים עלולה להביא את בני יעקב להיטמעות ביושבי הארץ ולמעשים בלתי ראויים. נוכל ללמוד זאת מכמה סיפורים בספר בראשית -

בראשית לה 2: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בִּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּתַכְכֶּם וְהִטְהַרוּ וְהִחְלִיפוּ שְׂמֹלֹתֵיכֶם:

בראשית ל"ח 1 - 2: יְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֵּרֶד יְהוֹנָדָה מֵאֵת אֶחָיו וַיֵּט עַד אִישׁ עֲדָלְמִי וַיִּשְׁמוּ חֵירָה: וַיֵּרָא שָׁם יְהוֹנָדָה בֵּית אִישׁ פְּנַעֲנִי וַיִּשְׁמוּ שׁוּעַ וַיִּקְחֶהּ וַיָּבֵא אֵלָיָהּ

בראשית לה 22: וַיְהִי בְּשָׁכְנוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַהִוא וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלֵהָ פִילֶגֶשׁ אִבִּיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל...

ברור, אם כן, שהשיבה בנוחיות בארץ כנען מחבלת ביעוד של בני ישראל. אבל מדוע דווקא במצרים?

מסתבר כי המצרים שמרו על מנהגי היבדלות מזרים ועל כן בארץ מצרים לא יוכלו בני יעקב להיטמע:

בראשית מג 31 - 32: וַיִּרְחֹץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפֵּק וַיֹּאמֶר שִׁימוּ לָחֶם: וַיִּשְׁימוּ לוֹ לֶבָדוֹ וְלָחֶם לִבְדָּם וְלִמְצָרִים הָאֲכָלִים אֹתוֹ לִבְדָּם כִּי לֹא יוּכְלוּן הַמְצָרִים לְאָכְלֵ אֶת הָעֵבְרִים לָחֶם כִּי תוֹעֵבָה הוּא לְמְצָרִים:

בראשית 31 - 34: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחִיו וְאֶל בֵּית אָבִיו אַעֲלֶה וְאֶגִּידָה לְפָרְעֹה וְאִמְרָה אֵלָיו אֲחִי וּבֵית אָבִי
אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בָּאוּ אֵלָי: וְהָאֲנָשִׁים רַעֲיֵי צֹאן כִּי אֲנָשִׁי מִקְנֶה הָיוּ וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם הֵבִיאוּ:
וְהִנֵּה כִּי יִקְרָא לָכֶם פְּרַעֲה וְאָמַר מֶה מַּעֲשִׂיכֶם: וְאִמְרַתֶּם אֲנָשִׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה גַם
אֲנַחְנוּ גַם אֲבֹתֵינוּ בַּעֲבוּר תִּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן כִּי תֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רַעֲה צֹאן:
אנו נראה להלן שאפילו במצרים יש לתרבות המקום השפעה על בני ישראל, אבל אפשר שבשל מנהגי ההיבדלות של
המצרים היה תהליך זה מואט ומוחלש, יחסית לכנען.

ירידת בני ישראל מצרימה, אף שהייתה חלק מתכנית אלוהית, כפי שראינו מסיפור הברית בין הבתרים, נעשתה בכוח
נסיונות אנושיות וטבעיות – קנאה ושנאה בין אחים שהובילו למכירת יוסף מצרימה, בצורת שהביאה לירידת כל משפחתו
מכנען למצרים וכיו"ב. גם את קורות ישראל במצרים ואת השעבוד נרצה לברר במונחים אנושיים – כלומר מניעים
ונסיבות הקורים מתוך צרכיהם, רגשותיהם ופעולותיהם של בני אדם – הן בני ישראל והן המצרים.
ראשית, נרצה לברר:

**מדוע, למרות שהירידה מצרימה הייתה מתוכננת רק לצורך הישרדות בשנות הרעב נשארו שם
בני ישראל כל כך הרבה זמן?**

זמן ומקום

המקום ברור - ספר שמות נפתח בסיפורם של בני יעקב במצרים. ומה לגבי הזמן - מתי?
אנו יודעים שימי השעבוד במצרים לא יכולים לעלות על כ 80 שנה; שהרי לפי שמות א 8 עולה מלך חדש שמתחיל את
השעבוד ולפי ב' 23 עולה מלך חדש שעמו יתעמת משה, ובימיו ייצאו בני ישראל ממצרים.
כמה זמן עבר מאז שירדו בני ישראל למצרים ועד תחילת תהליך שיעבודם?
משמות י"ב 40 - 41 אנו למדים: **וּמוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת
שָׁנָה.**

אם כך במשך 350 שנה (80 – 430) יושבים בני ישראל ממצרים אך לא משום שהשתעבדו או משום
שנאסר עליהם לצאת את מצרים, אלא מרצונם¹.

תזכורת – מה בכלל עושים בני יעקב במצרים? תשובה במישור האנושי

כזכור, ירדו בני יעקב לשבור בר במצרים, כלומר לקנות מזון: **וַיֵּרָא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ-שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר
יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ. ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי יֵשׁ-שָׂבֵר בְּמִצְרַיִם רְדוּ-שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ-לָנוּ
מִשֶּׁם וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוֹת. ג וַיֵּרְדוּ אֲחִי-יוֹסֵף עִשְׂרֹה לְשָׂבֵר בְּר מִמִּצְרַיִם. (בראשית מ"ג 3).**

לאחר שהתגלה יוסף בזהותו האמיתית לפני האחים הוא שלח לקרוא לאביו. יעקב התכונן לרדת למצרים
ואז התגלה אליו ה' ואמר לו: **ג וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֶל-תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִמָּה כִּי-לְגוֹי**

¹ על קשיים כרונולוגיים בנושא זמן ישיבת של בני ישראל במצרים ועל פתרונות בתר מקראיים לקשיים אלה ראו זקוביץ יאיר ושנאן אביגדור,
גם לא כך כתוב בתנ"ך, תל אביב 2009, עמ' 154 – 161. וכן
Sarna M Nahum, *Exploring Exodus*, New York 1996, pp. 7 – 14

גָּדוֹל אֲשִׁימָךְ שָׁם. ד אֲנֹכִי אֵרָד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עֲלֶיהָ וַיֹּסֶף יְשִׁית יְדוּ עַל-עֵינֶיךָ (מ"ו 3 – 4).

מה קורה לבני יעקב במצרים? מה קרה כשהסתיימו שנות הרעב?

נשים לב שבתחילה באו בני ישראל למצרים כדי להיות גרים בה – כלומר אנשים שרק גרים בארץ שאיננה שלהם - והם גרו באזור מוגדר ונבדל:

וכך מתדרך יוסף את אחיו לקראת פגישתם עם פרעה - **לג והיה כִּי-יִקְרָא לְכֶם פְּרֹעָה וְאָמַר מֶה-מַּעֲשִׂיכֶם. לֹד וְאָמַרְתֶּם אֲנָשִׁי מִקְּנֵה הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד-עַתָּה גַּם-אֲנַחְנוּ גַּם-אֲבֹתֵינוּ בַּעֲבוּר תִּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן כִּי-תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל-רְעֵה צֹאן.** (בראשית מ"ו 33 – 34).

ואמנם כך מבקשים נציגי האחים מפרעה:

ד וַיֹּאמְרוּ אֶל-פְּרֹעָה **לְגוּר** בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ כִּי-אֵין מְרֻעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ כִּי-כִבֵּד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וְעַתָּה יִשְׁבוּ-נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן. ה וַיֹּאמֶר פְּרֹעָה אֶל-יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ וְאֶחָיךָ בָּאוּ אֵלַיךָ. (מ"ז 4 – 5).

אולם אנו למדים מהמשך המפרק על תהליך ההשתקעות בארץ מצרים: **ז וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ יְזַעְנָן וַיֵּאחֲזֵזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבוּ מְאֹד** (מ"ז 27).

מדוע אינם חוזרים? שנות הרעב הסתיימו זה מכבר - שבע השנים, המיוצגות בחלום פרעה בפרות רעות המראה ובשיבולים השדופות, כבר חלפו - **ח וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שִׁבְעַת עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יָמָיו-יַעֲקֹב שְׁנַיִם חֲמִישֵׁי שִׁבְעַת שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאֵת שָׁנָה** (מ"ז 28).²

האם שמרו בני ישראל על קשר עם כנען?

מטבע הדברים, נראה שהקשר עם כנען היה חזק וחי בדור הראשון של הישיבה במצרים. ניתן ללמוד על התרופפות של הקשר עם ארץ האבות דרך סיפור מותם של יעקב ואחר כך של בני יוסף:

ט וַיַּעַל יוֹסֵף לְקַבֵּר אֶת-אָבִיו וַיַּעֲלוּ אֹתוֹ כָּל-עַבְדֵי פְּרֹעָה זְקֵנֵי בֵּיתוֹ וְכָל זְקֵנֵי אֶרֶץ-מִצְרַיִם. י וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וְבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצֹאנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁן ... וַיֵּשְׂאוּ אֹתוֹ בְּנֵי אֶרְצָה כְּנַעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בְּמַעְרַת שְׂדֵה הַמִּכְפֵּלָה אֲשֶׁר קָנָה אַבְרָהָם אֶת-הַשְּׂדֵה לְאַחֲזַת-קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרָן הַחֲתִי עַל-פְּנֵי מַמְרָא (בראשית נ' 7 – 8, 13).

אולם במות יוסף כבר לא עולים לקברו בכנען, הזיקה לארץ אמנם נשמרת אך לא מתממשת בשלב זה:

כד וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל-אֶחָיו אֲנֹכִי מֵת וְאֵלֵהֶם פְּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם וְהֵעֵלָה אֶתְכֶם מִן-הָאֶרֶץ הַזֹּאת אֶל-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַיַּעֲקֹב. כה וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פְּקֹד

² על הסיבות השונות הניתנות במקרא לשיעבודם של בני ישראל במצרים ראו Zakovitch Yair, "and you shall tell your son...", Jerusalem 1991, pp. 15 – 45

יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהֶעֱלֶתֶם אֶת-עֲצַמְתִּי מִזֶּה. כו וַיִּמַּת יוֹסֵף בֶּן-מָאָה וְעֶשְׂרֵי שָׁנִים וַיִּחְנָטוּ אֹתוֹ וַיִּישֶׂם בְּאֶרֶן בְּמִצְרַיִם (בראשית נ' 24 – 26).

האם שמרו בני ישראל את אמונתם בה'?

בסיפור אין אמירות מפורשות ששייכו על שאלה זו, ורמזים לתשובה נצטרך ללקט – חלקם מהסיפור עצמו וחלקם מהקשר רחב יותר.

כשכורעים בני ישראל תחת הנטל של השעבוד אין הם זועקים לה'; הדבר מובלט לאור נוכחותו של ה' בפסוקים המתארים את שוועתם:

כג וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיִּמַּת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שְׁוַעֲתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֲבֹדָה. כד וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֶת-אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב. כה וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים (שמות ב' 23 – 25). האנחה והזעקה אינן מופנות אל האלוהים, ואף על פי כן הוא שומע וזכר יודע ורואה.

היעדרותו של אלוהים מחיי בני ישראל ניכרת גם מהשיח בין משה לבין אלוהים. כשהתגלה ה' למשה ושלה אותו להיות מנהיג ומושיע מקשה משה ושואל: יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים הֲנִי אָנֹכִי בָא אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ-לִי מֶה-שְּׁמוֹ מָה אֶמַּר אֲלֵהֶם (שמות ג' 13). אם כך בני ישראל אינם יודעים מיהו ה'.

מחוזן לספר שמות ישנם כתובים האומרים במפורש שבני ישראל עבדו את אלוהי מצרים.

רמז לכך ניתן למצוא בפסוק כמעט אגבי: ז וְלֹא-יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת-זִבְחֵיהֶם לְשַׁעִירָם אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם חֲקַת עוֹלָם תְּהִי־זֹאת לָהֶם לְדֹרֹתָם (ויקרא י"ז 7).

ספר יהושע מציין במפורש: יד וַעֲתָה יֵרָאוּ אֶת-ה' וְעָבְדוּ אֹתוֹ בְּתַמִּים וּבְאֵמֶת וְהִסִּירוּ אֶת-אֱלֹהֵי־מִצְרַיִם אֲשֶׁר עָבְדוּ אֲבוֹתֵיכֶם בְּעֶבֶר הַנְּהָר וּבְמִצְרַיִם וְעָבְדוּ אֶת-ה' (יהושע כ"ד 14).

וכך גם מתאר את הדברים הנביא יחזקאל: וַאֲמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצִי עֵינָיו הִשְׁלִיכוּ וּבְגָלוֹלֵי מִצְרַיִם אֶל-תַּטְמְאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. ח וַיִּמְרוּ-בִּי וְלֹא אָבוּ לְשָׁמַע אֵלַי אִישׁ אֶת-שְׁקוּצִי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת-גְּלוֹלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאֶמַּר לְשִׁפְךְ חַמְתִּי עֲלֵיהֶם לְכָלוֹת אֶפִּי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם. ט וְאַעֲשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחַל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר-הִמָּה בְּתוֹכְכֶם אֲשֶׁר נוֹדַעְתִּי אֵלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (יחזקאל כ' 7 – 9).

מדוע נשארו בני ישראל במצרים? מדוע הם אינם חוזרים לארץ אבותיהם?

אחת הדרכים שיובילו אותנו בניסיון לפצח שאלה זו היא באמצעות בדיקת המושג "מצרים" המקראי ובייחוד משמעותו עבור עמי האזור. במצרים של ימי המקרא התקיימה תרבות עתיקה ומפותחת. שיאה של התרבות היה באלף השני לפני הספירה, ואפיינו אותה לא רק עוצמה צבאית אלא גם הישגים בתחומי הבנייה והאדריכלות, האמנות, החקלאות, הספרות והמדעים. הבאים מצרימה וודאי מתרשמים מתפעלים

ומושפעים ממראותיה מאורח חייה ומהישגיה של מצרים. התופעה של מהגרים מארצות פחות מפותחות המתבוננים בתרבותה ובקסמה של מדינה חזקה המקרינה שפע, עוצמה ועושר איננה תופעה מוזרה או בלתי מוכרת גם בימינו. דוגמאות לכך ניתן למצוא בשירים בני זמננו המכילים שורות כמו:

הדוד סאם מביט אלי מתוך שטרות ירקרקים
נשיא שחקן סוחר סמים עושים ביחד עסקים
הכל אפשר אם משלמים, להיות אפילו אלוהים
עולם מושלם צבעים יפים ורק אנחנו עוד בוכים

(אמריקה, ברי סחרוף ורמי פורטיס)

או:

אבל בלונדון יש יותר סרטים
בלונדון יש מוסיקה טובה
בלונדון טלביזיה מצוינת
בלונדון אנשים יותר אדיבים
כך שהיאושו נעשה יותר נוח

(לונדון, חוה אלברשטיין וחנוך לוין)

או:

רואה את ד"ר ג'יי קורע רשתות
וקארים עבדול ג'אבר נוגע בשמיים
חבל שאת לא פה איתי בשביל לראות
כל כך יפה בסן פרנסיסקו על המים

(סן פרנסיסקו, אריק איינשטיין ושלום חנוך)

אי אפשר שלא לציין כי לצד מפגש מתרשם ואף מתפעל מלונדון או מארה"ב, ניתן למצוא בשירים גם מבט אירוני מפוכח ואף מתגעגע ארצה. אפשר משום שלכותבי השירים בני המאה העשרים יש מדינה, הם חיים בישראל ומרגישים את שייכותם אליה; ואולי גם משום שבתקופה פוסט מודרנית תמיד תוצג מציאות במלוא מורכבותה. אם נפנה את המחשבה אל בני ישראל של ספר בראשית: הם באים מארץ כנען אל השפע החומרי והתרבותי שבמצרים ועומדים מול עצמתה של אימפריה. כל זאת בשעה שלהם אין עדיין ארץ (בשלב זה היא רק מובטחת), וודאי הם נהנים ממעמדם בארץ גושן הפוריה, מקרבתו של יוסף אל השלטון ומאורח חיים והטבות שלא היו מנת חלקם בכנען שסבלה רעב. קשה, על כן, שלא להבין את השתקעותם והיאחזותם של בני ישראל במצרים מעבר לשנות הרעב. דווקא שיר המבטא ביקורת כנגד מקבילה אפשרית בת ימינו למצרים – ארה"ב – מסביר גם את הקשר התלתי למעצמה זו:

אמריקה

מילים ולחן: אריאל הורוביץ

היא אותך מחנכת היא מצפון העולם
היא תמיד מחייכת והנימוס שלה מושלם
את האדום היא השמידה - את השחור שיעבדה
על הצהוב היא הורידה את הפצצה המחרידה

הו ילד של אמא אולי הגיע הזמן
לנתק את החבל לנשום לבד חמצן?
היא את המוח שוטפת - את הכיס ממלאת
את ירך מכופפת - איך תוכל להימלט?

היא אם ריקה - אמריקה

היא אם ריקה - אמריקה

היא ייצרה את הנעל שאתה בה הולך ואתה לא יודע שכל הזמן אתה דורך על אלפי ילדים שבעולם השלישי במפעליה עובדים בלי יום אחד חופשי

הו ילד של אמא - חשבת מה יקרה כשפתאום ייגמר לה מהסידור הזה? איך תחיייה את חייה ותצא אל הקור כשאתה כל ימיך מתחת לסינור?

היא אם ריקה - אמריקה

היא אם ריקה - אמריקה

המהפך: איך הצליח פרעה לשעבד עם שלם ואף לנסות להשמידו?

שאלה זו תקפה הן כשהיא מכוונת אל המצרים והן כשהיא מכוונת אל בני ישראל. מסופר שבני ישראל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם (שמות א' 7). אפשר שהארץ הנזכרת בפסוק כבר איננה ארץ גושן בלבד, אלא ארץ מצרים. ואולי בני ישראל מרחיבים את אחיזתם במצרים. מסתבר כי נוצרים קשרים בין המצרים לבני ישראל:

וּשְׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כָּל־כֶּסֶף וְכָל־יָזָב וּשְׂמֹלֹת וְשִׁמְתָם עַל־בְּנֵיכֶם וְעַל־בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת־מִצְרָיִם (ג' 22)

דָּבָר־נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׂאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רַעְיוֹ וְאִשָּׁה מֵאֵת רַעוּתָהּ כָּל־כֶּסֶף וְכָל־יָזָב. (י"א 2)

אנו אפילו שומעים על נישואין בין ישראלית ומצרי:

וַיֵּצֵא בֶן־אִשָּׁה יִשְׂרָאֵלִית וְהוּא בֶן־אִישׁ מִצְרִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּנְצוּ בְּמַחְנֵה בֶן הַיִּשְׂרָאֵלִית וְאִישׁ הַיִּשְׂרָאֵלִי (ויקרא כ"ד 10)

ולעיל אף עמדנו על כתובים מקראיים הרומזים ואף אומרים מפורשות שבני ישראל לקחו חלק בפולחן ובדת המצריים.

איך אם כך בשנות שלטונו של מלך אחד, לאחר מאות שנים של חיים בשיתוף זה לצד זה, הסכימו המצרים להתעלם מקשריהם עם בני ישראל לשעבדם ואף לשאוף להשמידם? ואיך הסכימו לכך בני ישראל?

אנחנו והם - דרכים ברכישת מעמד

נתבונן על המשפט הראשון שמציג את פרעה ואחרי כן על המשפט הראשון שהוא אומר:

וַיִּקָּם מֶלֶךְ־חָדָשׁ עַל־מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא־יָדַע אֶת־יְוֹסֵף.

כל מלך שקם אחרי קודמו הוא חדש. מדוע לציין במפורש חָדָשׁ?

אפשר שמבקש הכתוב לרמוז ששושלת חדשה קמה במצרים. פירוש זה מוצע הן ע"י פרשנים מסורתיים (ראו אצל ראב"ע הארוך), והן ע"י חוקרי מקרא (ראו סרנה, פירוש עולם התנ"ך על שמות עמ' 20). כיצד עשוי פירוש זה לשפוך אור על התנהלותו של הפרעה החדש? נראה כי מי שהלגיטימיות שלו עלולה להיות מוטלת בספק, מי שמבקש לתפוס את מעמדו ומשקיע בכך מאמץ, עושה זאת לעיתים באמצעות גיבוש השייכות והזהות אל מול האחר. אין זו תופעה בלתי מוכרת שבני אדם, פעמים דווקא ברגעי חולשה חוסר ביטחון וערעור, בונים את מעמדם על חשבונם של אחרים.

המלך החדש מתנער מהדברים להם יוחסו חשיבות ומשקל בימי השושלת הקודמת – הוא לֹא־יָדַע אֶת־יְוֹסֵף. המלך החדש בונה לעצמו את מעמדו וייחודו.

נוכל לראות תופעה אנושית זו אצל פרעה החדש גם מהמשפט הראשון שהוא עצמו אומר, כל מילה בדבריו משמעותית:

כלומר – מאיתנו, מהעם שלנו. בכל תעמולה יש יסוד שקרי. לא סביר שמספרם של בני ישראל עלה על מספרם של המצרים, אולם נשים לב לתחכום שבהצגה ה"אובייקטיבית" של השקר.

הפנייה היא אל מי שרוצה פרעה כי יהיה עמו והיא מגידה את קבוצת השייכות אל מול עם שונה, קבוצת שייכות אחרת. העומדים "מולנו" אינם אנשים פרטיים – כלפי אלה קשה לעורר שנאה, הם קבוצה, עם, העומדים מול עמנו.

ט וַיֹּאמֶר אֶל-עַמּוֹ הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעַצוּם מִמֶּנּוּ.

מציב על תופעה. "הנה" – רק מפנה את תשומת הלב אל המתרחש, לא ממציא, אלא מציין באובייקטיביות: הנה ראו בעצמכם.

פרעה מלך מצרים איננו יכול פשוט להשמיד את בני ישראל, הוא זקוק למבצעי דברו ולתמיכת העם המצרי. אפשר שחשש שהשמדת בני ישראל תעורר התנגדות – הן בקרב המצרים והן אצל בני ישראל, ועל כן בעזרת תעמולה מתוחכמת הוא מנצל את הקבוצה הזרה שבקרב המצרים כדי לעורר שייכות מצרית ונאמנות לו עצמו - המציל את מצריים מהתופעה המפחידה.

ובכל זאת מדוע מצליחה כ"כ התעמולה? מדוע איננו שומעים על התנגדות – לא מצרית ולא ישראלית?

סדר חייב להיות

לפי אחת מאפשרויות הפירוש גם כאן פותח פרעה בצעד מתוחכם שקשה להתנגד לו:

וַיִּשְׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְּנוּ עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתֹם וְאֶת-רַעַמְסֵס

לבני ישראל מתקופתו של יוסף היה מעמד מיוחד. הם ישבו בארץ גושן שהיתה לאחוזתם. הם נאחזו בה, פרו ורבו מאד ויוסף דאג לכלכלתם. אשר המצרים נאלצו למכור את אדמותיהם לפרעה בתיווכו של יוסף בתמורה ללחם ולזרע (בראשית מ"ז 1 – 27). עתה עולה פרעה חדש שב"סך הכל" מבטל מעמד מיוחד זה. כל המיעוטים הם חלק מצבא העובדים בבנייה במצרים – מדוע עם זה מרגיש עצמו מיוחס ולא שותף?

אם אכן זה היה המהלך של פרעה – קשה מאד להתנגד לו – איך ניתן להתנגד למהלך החוקי של העלאת מס לפרעה? גם המצרים וגם בני ישראל עשויים להתקשות להביע התנגדות ליוזמה כזו, העשויה להיתפס כתיקון עוולה, צודקת וללא אפשרות להתגונן מפניה.

כוונת פרעה היא לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם, אבל למראית עין הוא "רק" שם עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים.

הדרגה

בכדי להבין כיצד העמיק השעבוד וכיצד הפך לכוונת השמדה, נשים לב להדרגתיות הן בתהליכי השעבוד וההשמדה והן למידת המעורבות של המצרים.

בתחילה מועסקים בני ישראל ע"י שרי מיסים ועובדים בעבודות ציבוריות – בניית מחסני תבואה (שמות א' 11).

בשלב הבא יש זליגה מעבודות שירות תחת השגחתם של שרי מיסים לעבודה בבתים ובשדות כשהמצרים כולם מעבידים אותם (שם 13).

כיצד זה התרחש? ראשית בני ישראל הם כמו כולם הם אינם עוד בעלי מעמד מיוחד. שנית, יש תהליך של **יִקְצֹאוּ** (12). מה שהתחיל כתהליך מלמעלה – בהוראת פרעה ובפיקוח שריו הופך לתהליך מלמטה – מצרים עתה מוצאים הזדמנות להרוויח מהנסיבות. היות ועומדת מאחורי כל המהלך כוונה של השלטון – אין כל הגנה משפטית שתבלום את המתרחש. המעבר מהחוקי אל הבלתי חוקי מתאפשר גם בשל היותם של בני ישראל הפקר. גם כאן נשלים את ההתבוננות על התהליכים האנושיים: המצרים הראשונים שלקחו לעצמם עובדים לבתיהם ושדותיהם הפרטיים, היו אולי ממונים בכירים וזוטרים על העובדים באתרי הבנייה של ערי המסכנות. אפשר שלאט לאט התרחבה התופעה כלפי האוכלוסייה חסרת ההגנה. משלב זה כמעט ניתן לשמוע את הביטוי: "מה אני, פראייר?" העובר בין המצרים שטרם לקחו לעצמם עובד ישראלי. ועתה: **יִעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָה** (13).

גם הצו להרוג את בני העברים איננו מתחיל בצו המוני המופנה אל כל המצרים, כי אם אל הנשים המיילדות, שעל פי חלק מהמפרשים הן מצריות. רק לאחר שנכשל מהלך זה והעם ממשיך להתרבות (ואולי אף ממשיך להעצים את ה **יִקְצֹאוּ** המצרי) מפנה פרעה את הצו לכל בני עמו.

המיילדות

פסוקים לא מועטים מוקדשים לפרשת המיילדות. ניתן למצוא על פרשה זו נקודות מבט מעניינות אצל פרשנים וחוקרים שונים.³ כדי להבין את מלוא המשמעות של מעשי המיילדות, נידרש שוב להבנת מושג, כשם שנדרשנו להבנה כזו לגבי המושג "מצרים". כאן הכוונה למושג "פרעה". פרעה מלך מצריים איננו מלכת אנגליה בת זמננו. מדובר בשליט כל יכול, שכוחו כמעט ואיננו מוגבל. וכך כותב יעקב ליוור:

"השקפה מיוחדת על המלכות היתה במצרים. למן ראשית ידיעותינו על תולדות מצרים נחשבת שם המלכות כיסוד המרכזי של סדר הבריאה וכמהות אלוהית. המלך הוא אל ממש ובתעודות רבות נקרא מלך מצרים בפשטות אל..."⁴

הפרת צו של פרעה משמעותה הפרת סדרי עולם, הפרת צו של מי שנתפס כאל. כיצד העזו המיילדות לפעול בניגוד לצו זה: **וְלֹא עָשׂוּ כְאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵן מֶלֶךְ מִצְרַיִם** (17)?

הכתובים נותנים מענה: **וַתִּירָאן הַמֵּיֻלְדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים**. נשים לב שאלוהים – מחולל הניסים הרבים עליהם מסופר בספר שמות, נעדר מפרקנו. ורק בסיפור המיילדות הוא נזכר ואז הוא מצויין שלוש פעמים: **וַתִּירָאן הַמֵּיֻלְדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים** **כִּי וַיִּטֹּב אֱלֹהִים ... כִּי וַיְהִי כִי-יֵרְאוּ הַמֵּיֻלְדֹת אֶת-הָאֱלֹהִים וַיַּעַשׂ לָהֶם בְּתִים**. כיצד נבין תשובה זו לאור פירושו כי המיילדות הן מצריות?

³ נפנה אל שניים מהם – נחמה ליבוביץ – עיונים בספר שמות, ירושלים תשל"ח, עמ' 29 – 33, וכן ראו את דבריה באתר <http://www.jafi.org.il/education/torani/hebgilion/shmot.html> ו עוד ראו אצל אלחנן סמט - <http://www.daat.co.il/daat/tanach/samet/sh1-2.htm>

⁴ ליוור יעקב, "מלך, מלוכה", אנציקלופדיה מקראית, ירושלים תשכ"ג, טור 1082.

וכך מפרש שד"ל: "וכל מי שיש לו אלוה (יהיה אלוהי אמת או אלוהי שקר) הלוא יירא מהכרית עוללים שלא חטאו יהיה מאיזה עם שיהיה". יראת אלוהים היא, אפוא, דרישה מכל אדם שנברא בצלם, והיא יכולה לייצג עבורנו מצפון, צו מוסרי קטגורי, עמוד שדרה מוסרי המנחה את התנהגות האדם.

מדוע האמין פרעה לתשובת המיילדות: **כִּי לֹא כַנְשִׁים הַמְצַרִּית הָעֵבְרִית כִּי-חַיֹּת הֵנָּה בְּטָרֶם תָּבוֹא אֱלֹהֵן הַמְיַלְדֹת וְיִלְדוּ?**

אפשר שהמיילדות ידעו לכוון בדיוק לפחדיו של פרעה – העם הזה מתרבה כמו חיות באופן מבהיל ולא טבעי. אין זה בלתי סביר, על כן, שדרכי הלידה שלו וכוח עמידותן של היולדות שונים מהמוכר והידוע.

הרחבה: על חסידי אומות העולם ועל פקודה בלתי חוקית בעליל

פרשת המיילדות מעוררת אסוציאציות לנסיבות אנושיות פרטיות כמו גם לאירועים היסטוריים לאומיים. במונחים של ימינו היו המיילדות זוכות לתואר חסידי אומות העולם.

מעל 23,200 בני אדם לא יהודיים רובם מאירופה קיבלו מממשלת ישראל באמצעות ארגון "יד ושם" את התואר "חסידי אומות העולם" משום שהצילו יהודים בתקופת השואה תוך סיכון חייהם. כך נמסר באתר ויקיפדיה על תואר זה: החוק קבע הגדרה חדה ומפורטת למונח חסידי אומות העולם. על-פי המקובל בשפת יום יום הכוונה היא לאישיות מוסרית אשר בעת צרה ומבחן נטתה אהדה, חסד ועזרה ליהודים. בהקשר לחוק הזיכרון השואה והגבורה ברור כי לא די באהדה, בחסד ובעזרה, שהרי המחוקק הציב דרישות נשגבות יותר, באומרו: "לחסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להציל יהודים". משמע, לדרגת חסיד אומות העולם במובן החוק מגיע רק מי שעשה מעשה הצלה של יהודי, וזאת מתוך חירוף נפשו. לכאורה שני התנאים הללו חד הם שכן על-פי חוקי הנאצים כל המסתיר יהודי או מגיש לו עזרה מתחייב בנפשו. מי שהגיש עזרה מתוך בצע הכסף אינו ראוי לתואר חסיד אומות העולם במובן החוק, למרות שהסתכן בהצילו יהודים.

הקריטריונים העיקריים להכרת מציל כחסידי אומות העולם הם ארבעה:

מעשה הצלה קונקרטי או עזרה בהצלה.

הצלה שנעשתה מתוך סיכון עצמי.

המציל לא דרש ולא קיבל תמורה כתנאי להצלה.

הבקשה נתמכת בעדויות של ניצולים או חומר ארכיוני אמין.

לא רק כקרבנות נדרש העם היהודי לאסוציאציות העולות מדמותן של המיילדות, אלא גם כעם היושב על אדמתו ומפעיל כוח צבאי כנגד אוכלוסייה אזרחית. אירוע שהסעיר את מדינת ישראל הוא הרג עשרות אזרחים ערבים בכפר קאסם בשנות החמישים. אירוע קשה זה העלה את השאלה בדבר ציות לפקודות שהוגדרו מאוחר יותר בבית המשפט כ"פקודות בלתי חוקיות בעליל".

על הטבח בכפר קאסם מסופר באתר shooving:

טבח כפר קאסם הוא אחת הפרשות המפורסמות ביותר בנוגע ל"טוהר הנשק", זאת בשל הפרסום הרב הניתן לאירוע והמשפט בו נקב פסק הדין העקרוני באשר ל"פקודה בלתי חוקית בעליל" בתאריך 28 לאוקטובר 1956 (ביום פרוץ מלחמת סיני) הודיע אלוף הפיקוד המרכז על מדיניות שנקבעה לגבי

האוכלוסייה הערבית שאמורה לאפשר לתושבי האזור להמשיך בחייהם כרגיל תוך שמירה מוחלט על השקט בגזרה זו. לפי בקשתו של אחד המח"טים ניתנה לו הרשות להרחיב את העוצר שהיה קיים אז, על כל שעות הלילה. זמן העוצר נקבע משעה 17:00 בערב עד 06:00 בבוקר למחרת. המח"ט הורה למג"דים לשמור על עוצר ביד חזקה, לרבות פתיחה באש, הוא הוסיף כי מוטב לו הרוג אחד מאשר הסתבכות במעצרים. כאשר שאל אחד המג"דים כיצד ניתן להבדיל בין מסתנן לבין תושב שייצא מביתו, ענה המח"ט "אללה ירחמו". אחד ממפקדי הגדוד העביר למג"דים פים את שעות העוצר והבהיר להם שאין לפגוע באנשים בבתיהם אבל יש לירות במטרה להרוג כל מי שימצא מחוץ לתחום ביתו. כאשר נשאל לגבי נשים וילדים השיב- "בלי סנטימטים". ביום הטבח 29 לאוקטובר 1956 מוכתר הכפר קיבל הודעה מסמל מחלקת החיילים על הטלת עוצר בשעה 16:30 משמע חצי שעה לפני תחילתו. מוכתר הכפר טען כי 400 פועלים עובדים מחוץ לכפר וכי לא יוכל להודיע לחלק ניכר מהם את השינוי בשעות העוצר. הסמל לקח על אחריותו את העברת החוזרים לכפר לאחר תחילת העוצר. בשעה 17:00 נכנס העוצר לתוקף. עשרות רבות של בני הכפר שדבר העוצר לא היה ידוע להם חזרו מהשדות ברגל ובכלי רכב שונים. שתי חוליות של משמר הגבול פתחו באש על השבים מעבודתם ברוב המקרים הורדו החוזרים מכלי רכבם ולאחר שזוהו כללית כאנשי כפר קאסם נפתחה עליהם אש. 43 ערבים נהרגו מיריותיהם של שתי חוליות אלה. ארבעה אזרחים ערבים אחרים נהרגו בחלקים אחרים של הכפר. בין ההרוגים היו גם ילדים וילדות ותשע נשים. רק לאחר שעה של ירי כאשר דהאן (המ"מ) דיווח על המספר הגבוה של ההרוגים נתן המג"ד הוראה להפסיק את האש וכך נסתיימה שפיכות הדמים.

לאורך כל מבצע סיני וכשבוע אחריו הוטלה צנזורה על מה שאירע. רק בתאריך 12 לנובמבר 1956 פורסמה הודעה רשמית בדבר מספר הנפגעים מקרב תושבי הכפרים ששבו לביתם אחרי התחלת העוצר. כאשר התפרסמו פרטים נוספים מסר ב-2 לדצמבר 1956 דוד בן גוריון ראש הממשלה הודעה בכנסת: "העם היהודי וכל טובי האנושות התפארו תמיד-ובצדק בהוקרת חיי אדם. 'לא תרצח' הוא צו העליון שנמסר לנו מהר סיני, ואין עם בעולם שמחשיב יותר מהעם היהודי יוקר חיי אדם, מבלי הבדל מין, דת, גזע, לאום... כל אדם הם קדושים.. עקרונות אלה נפגעו באופן מזעזע במקרה זה, ואני בטוח שהכנסת כולה תצטרף להרגשה שניסתי להביע בדברי אלה, ולא יעשה עוד כך בישראל".

במקרה הנ"ל חשובים היו עוד יותר פסק הדין וגזר הדין שניתן ע"י בית הדין הצבאי, בפסק הדין שנהפך לאחר מכן לפסק דין עקרוני של משפט המדינה והמשפט הצבאי, קבע בית הדין כי: אין חוק המרשה להרוג מפרי עוצר. החוק מרשה לשומרי העוצר להפעיל כוח ואף לפתוח באש כאמצעי אחרון אך לא כדי להרוג. כלל הוא שאסור לאיש צבא להרוג בלי דין ובלי משפט איש בלתי מזוין שמסר את עצמו לידינו. חייל חייב בציות לפקודות מפקדיו ופטור מאחריות פלילית לתוצאות הביצוע. אך יוצא מהכלל זה פקודה בלתי חוקית בעליל, שהחיל פטור מציות לה ונושא באחריות פלילית לתוצאות ביצוע. פקודה בלתי חוקית בעליל היא פקודה בעלת אופי פלילי ברור, כזו ש"דגל שחור מתנוסס מעליה", משמע שהאדם הסביר יכול לזהותה ככזו במסיבות הנתונות. בהתייחסות לטוהר הנשק קבע בית הדין "על כל מפקד וחייל לדעת כי נשק מיועד לחימה באויב ולא לרצח אוכלוסייה אזרחית בלתי לוחמת. שמונת הנאשמים הכתימו את טוהר הנשק של צבא הגנה לישראל." בעקבות הטבח הועמדו לדין והורשעו שבעה חיילי משמר הגבול ומפקדם: המג"ד מלינקי נידון ל 18 שנות מאסר; המ"מ דהאן – 15

שנות מאסר; מפקד החוליה עופר שלום – 15 שנים וחמישה נאשמים ל 7 שנות מאסר. כל אלה אף הורדו לדרגת טוראי.

מורה שיחליט להרחיב את הדיון במעשה המיילדות יוכל להיעזר בשיר "לגמור כמו ברנר" של אריאל הורוביץ. להלן הבית הראשון, שמעורר אסוציאציה מיידית לסיפורנו:

אם הייתי חי בדיקטטורה אפלה
האם היה לי אומץ לעמוד מולה
לרוץ אל השוטרים - לזרוק להם קללות
כשהם על הסוסים ויש להם אלות
יכול להיות שכן - קרוב לוודאי שלא
אין טעם לכאלה שאלות

נראה לנו כי דווקא יש טעם לכאלה שאלות ומחשבות בעקבות לימוד פרשת המיילדות ובעקבות שמות ב'.

אמירה דיסקטית פדגוגית: אמפתיה

קו השזור לכל אורכה של יחידה זו הוא היכולת להבין את הסיפור ואת הדמויות בו מתוך התבוננות בתהליכים אנושיים המתחוללים אצל כולנו. נבהיר – יכולים היינו לקרוא את הכתוב תוך השמעת צקצוק שפתיים וביקורתיות כלפי בני ישראל היושבים במצרים ומאבדים את זהותם. יכולנו להשמיע ביטויים קשים (ומוצדקים) כלפי מעשיו הבלתי אנושיים של פרעה. לעניות דעתנו, יש מקום לתת לביטויים כאלה – הן לגבי פרעה והן לגבי בני ישראל – להישמע בכיתה. אולם אם נסתפק רק בעמדה שיפוטית זו, נימצא מרחיקים את עצמנו ואת ותלמידנו מהסיפור. שכן דברים טיפשיים, רעים, קשים עושים רק האנשים שבסיפור. אין זה נוגע לנו; אנחנו רק יכולים ממרום כיסאנו להצביע על הנלעגות, הסכלות, חוסר הנאמנות, האכזריות, וכו' וכו' כך נוכל להיאטם ולהרגיש שלנו, כמובן, אין סיכוי שזה יקרה.

אבל האמת היא שאנחנו בנסיבות שונות, אם כי בדרך כלל לא כל כך קיצוניות, גם קרבנות וגם מקרבנים. סיטואציות של פגיעה באנשים ודחייתם ע"י רוב הזקוק להרגיש את גיבושו וזהותו אינן זרות. משום כך המהלך שהצענו מתייחס בכמה דרכים אל הצורך לראות את המתרחש אצל הדמויות בסיפור, ובהן:

א. בחינת מניעי הדמות המעלה מאפיינים מוכרים המניעים כל אדם.

ב. הבנת משמעותם של מושגים כמו 'מצרים' ו'פרעה' היכולים לקשר אותנו הקוראים אל מושגים דומים בחינוך.

כדי שהתהליכים המתוארים בסיפור אכן יעוררו לא רק ביקורת מתוך ריחוק, נעזרנו בשתי מיומנויות לימוד מרכזיות - התבוננות בכתובים בתוך הקשרם (בחלק המבוא) וקריאה מדוקדקת בכתובים (בעיקר בחלק העוסק בשלבי השעבוד ובצווי פרעה ומניעיו). התייחסות רחבה ומודעת יותר בכיתה למיומנויות אלה נציע ביחידות הבאות.

מורה המבקש להעלות למודעות את תהליכי החשיבה והניתוח שהנחו את הלימוד, יוכל להיעזר בציור המובא כאן מתוך הכלי "התמצאות במרחב" של ההעשרה האינסטרומנטלית:

בעזרת תמונה זו ניתן להסביר את המושג "אמפתיה". אמפתיה איננה הזדהות (אף כי אולי יש בין שני המושגים גם חפיפה מסוימת), אלא היכולת להבין את מקומו של האחר – מחשבותיו ורגשותיו, מתוך הכרה ומגע עם התחושה העמוקה שגם אתה עצמך היית, או היית יכול להימצא בסיטואציה אנושית שתעורר רגשות ומחשבות דומים.⁵ ביטוי ציורי להבניית תפיסתנו את פרעה המשעבד ואת בני ישראל שמצאו עצמם בסיטואציה של משתעבדים, ניתן לראות בציור שלעיל.

נדמיין עצמנו הולכים אל מול האישה השואלת אותנו אם לפנות שמאלה לרח' Y. כדי להשיב לה עלינו להיכנס בדמיון לרגע לנעליה ולהשיב לה בניגוד לכיוון בו אנו נמצאים. עלינו להבין את הכיוונים על פי תפיסתה, אחרת נטעה אותה. שהלוא אם אנחנו הולכים מולה, נכון ששמאלה יהיה רח' Y; אולם עבור האישה עלינו לומר – לא, עלייך לפנות ימינה למקום מבוקשך. נשים לב – איננו הופכים להיות האישה, איננו זזים ממקומנו שמולה, אלא רק מעמידים עצמנו בראש לרגע בעמדתה, משום שאנו קשובים לצרכיה.

כך ביקשנו לעמוד על מהלכיו של פרעה כמו גם על התנהלותם של בני ישראל במצרים. ביקשנו ללמוד את הפרשה לא רק ממקום נוח של לומד, שופט ומרוחק, אלא מתוך הכרת הסיטואציה האנושית וההבנה שאפשר שבנסיבות דומות היינו עלולים למצוא עצמנו במצב של שיתוף פעולה עם פרעה (כמצרים) או משועבדים חסרי אונים (כעברים).

⁵ על חשיבות האמפתיה בהוראת ההיסטוריה ראו <http://www.e-mago.co.il/Editor/history-1523.htm>